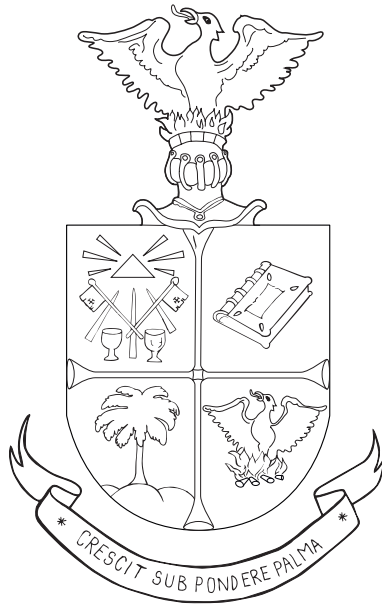

Glossa Iuridica

VI. évfolyam, 1-2. szám

Glossa Iuridica

VI. évfolyam, 1-2. szám

Budapest, 2019

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

A HÁZASSÁGI BÍRÁSKODÁS SZERVEZETI KERETEINEK VÁLTOZÁSAI A 19. SZÁZADI ERDÉLYI REFORMÁTUS EGYHÁZBAN¹

NAGY PÉTER
tanársegéd (KRE ÁJK)

A protestáns házassági bírászkodás történetével foglalkozó tanulmányok jelentős része a szervezeti, eljárási és anyagi jogi kérdéseket vegyesen tárgyalja, olykor átláthatatlanul ábrázolva ezzel az egyébként is bonyolult korabeli jogi rendszert.

A pontos témamegjelölés érdekében a vizsgálandó szervezetre vonatkozóan ehelyütt külső viszonyok alatt egyrészt az állam és egyház közötti, másrészt pedig a különböző felekezetek közötti viszonyokat értjük. Belső kapcsolatok alatt – különösen a református felekezetet fő vizsgálati tárgynak választva – egyrészt az egyházkerületek közötti viszonyt, ezen belül pedig az egyházmegyék kapcsolatát értjük. A házassági bírászkodás szervezetének kialakulásával kapcsolatban azonban további differenciálásra is szükség van a vertikális feladatmegosztás szerint az egyházmegyék és az egyházkerületek között, illetve horizontális megosztásra a különböző normaalkotó, törvénykezési és igazgatási feladatokat ellátó szervek között.

Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy a házassági bírászkodás jogának kivívásáért és megtartásáért való küzdelem főbb csomópontjait vázlatosan rögzítse az 1790-es évektől kezdve, és ezek alapján a református törvénykezési szervezet alakulását górcső alá vegye. Anyagi jogi és eljárási kérdések nem képezik jelen tanulmány tárgyát, csupán abban az esetben kerülnek említésre, amennyiben segítenek a szervezeti viszonyok meghatározásában.

Fontosnak tartom, hogy a témát két kapcsolódó kérdés figyelembe vétele vizsgáljuk, egyrészt a primer forrásokat, másrészt pedig a legújabb vonatkozó tudományos eredményeket felhasználva. A pontos jogfejlődés felvázolása érdekében rögzíteni kell a egyes házasságok felett folytatott évszázados küzdelem főbb, a tárgyidőszakhoz tartozó mozzanatait, mivel ez a szabad vallásgyakorlás kérdése mellett a felekezeti törvénykezési fórumok közötti hatásköri küzdelem is volt. Másik kapcsolódó téma az anyaországi református

1 Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-3-IV-KRE-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

házassági bíraskodás kérdése. Annak ellenére, hogy az erdélyi református házassági bíraskodás önálló rendszert képezett, nélkülözhetetlen az anyaországi kálvinistákra vonatkozó szabályozását is vázlatosan ismertetni, mivel az egyházkerületek közötti diskurzuson túl, a vizsgált időszakban először a „két magyar haza”, majd pedig a református egyházkerületek unióját mondták ki, az erdélyi házassági törvényszékek és a főtörvényszék pedig egész tevékenységüket ezek között a közjogi és egyházi keretek között fejtették ki.

1. A református házassági bíraskodás szervezeti keretei 1790 és 1868 között

1.1. A magyarországi református házassági bíraskodás kérdése

Magyarországon a felekezetek egyházi bíraskodásának jogi lehetőségét – hosszas vitát követően² – a vallási ügyekről szóló 1790/91. évi XXVI. törvénycikk adta vissza,³ amelynek alapját a bécsi és a linzi békét becikkelyező, a szabad vallásgyakorlást rögzítő törvények jelentették.⁴ A törvény 11. pontja a házassági ügyeket a két evangélikus felekezet saját egyházi székeinek hatáskörébe utalta, ugyanakkor meghagyta, hogy az eljárási szabályokat megerősítés és felügyelet céljából fel kell terjeszteni a királyhoz. Amíg ez nem történik meg, addig a korábbi évek gyakorlatának megfelelően a világi bíróságok jogosultak a protestáns házasságok ügyében eljárni, érintetlenül hagyva a királyi és a hétszemélyes táblához való fellebbezés jogát.

Sztehlo Kornél opusában arra az álláspontra helyezkedett, hogy az 1790/91. évi XXVI. törvénycikkkel előidézett provizórikus állapot egészen a házasságról szóló törvény hatályba lépéséig fennmaradt Magyarországon, nem a protestáns felekezeten múlt, mivel azok már 1791 őszén – sietve – igyekeztek megalkotni a saját házassági anyagi és eljárási jogukat. Az evangélikusok Pesten, míg a református felekezet előljárói Budán tartották meg a zsinatokat, ahol „az

2 A törvénycikkek születésének történetéről bővebben: MARCZALI Henrik: *Az 1790/1-diki országgyűlés (2. kötet)*. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata, 1907, 221-296.; IRINYI József: *Az 1790/1-ki 26-ik vallásügyi törvény keletkezésének történelme közjogi észrevételekkel a bécsi és linzi békekötések alapján*. Pest, Kilián, 1857, 20-157.

3 1790/91. évi XXVI. törvénycikk a vallás ügyéről.

4 1608. évi k. e. I. törvénycikk a vallásügyről; 1647. évi V. törvénycikk a nagyságos erdélyi fejedelemmel, Rákóczy György urral kötött békéről kiállított királyi oklevelet az ország közönséges törvényei közé iktatják. Az előzményekhez lásd: HERGER Csabáné: *Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században*. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2010, 123–140.

egész egyházjog a házassági joggal együtt részletesen és kimerítően szabályoztatott, és az egyházi törvényszékek szervezete, valamint a törvénykezési eljárás is megállapítottatott.”⁵

A reformátusok által megalkotott kánonok IV. fejezete (11–14. kánon) rögzítették a házassági törvényszékekre vonatkozó rendelkezéseket. Ehelyütt a területi korlátok miatt csupán a legfontosabb szervezeti szabályokat tudjuk bemutatni. A tervezet szerint minden egyházkerületben egy házassági törvényszék jött volna létre, ahonnan fellebbezni az illetékes egyházkerület konzisztóriumához lehetett volna. A házassági törvényszékek a tiszántúli egyházkerületben Debrecenben, a tiszáninneniben Miskolcon, a dunáninneniben Kecskeméten, a dunántúliban pedig Veszprémben kerültek volna felállításra. A törvényszékek egy világi elnökből, két világi és két egyházi ülnökből álltak volna, a kerületi közgyűlés által három évre választva. A kerületi közgyűlésen megyei küldöttek vettek volna részt „a két vallástételű egyénekből vallástételre való tekintet nélkül”.⁶

A tervezet egyik legfontosabb jellemzője az volt, hogy a világi elem túlsúlyát kívánta megvalósítani az egyházszerkezetben, az e körül kialakult heves viták miatt azonban az uralkodó nem hagyta jóvá.⁷ Emiatt a protestánsok házassági pereikben továbbra is a világi bíróságok jártak el, a „korábbi évek gyakorlata” pedig II. József 1786. március 3-án kiadott Házassági rendelete⁸ alkalmazását jelentette. Az a változás azonban, hogy a – az Ehepatent rendelkezése értelmében – protestáns köteléki perekben a katolikus szentszékek helyett a világi bíróságok jártak el, jobb helyzetet teremtett a protestánsok számára, azonban a joghoz jutás e rendszere messze elmaradt a kívánt vallási egyenjogúságtól.⁹

5 SZTEHLO Kornél: *A házassági elválás joga Magyarországon és az ország erdélyi részeiben*. Budapest, Franklin-társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1890, 32-33.

6 Zs. Y.: 1791. évben Budán tartott nemzeti zsinatban hozott egyházi Kánonok. *Sárospataki Füzetek*, 1860. 453-97. A kánonok eredeti szövegét Karol KUZMÁNY adta közre: *Canones Synodi Budensis Evangelicorum H. C. anni. 1791*. In: *Urkundenbuch zum österreichisch – evangelischen Kirchenrecht*. Wien, Wilhelm Braumüller, 1855, 316-350.; RÉVÉSZ Kálmán: Az 1791. évi budai zsinat naplója. *Protestáns Szemle*, 1896/8. 473-483.; 9. 562-576.; 10. 625-683.

7 BAJUSZ Ferenc: *Egyházjogtan, I. Történeti rész*. Budapest, 1989, 92.; SZABÓ Géza: *Egyházjogtan, IV. rész*. Budapest, Budapesti Református Theológiai Akadémia Kurzustára, 1978, 30–31.

8 Lásd: HERGER Csabáné: *A nővélteltől az állami anyakönyvvezetőig*. Budapest–Pécs, Dialóg Capus Kiadó, 2006, 146.

9 DEGRÉ Alajos: A polgári házasság kialakulása Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny*,

A reformkor országgyűlésein az önálló házassági bíróságok felállításának kérdése hátrébb szorult, a figyelem középpontjába a vegyesházasságok kerültek. A vegyesházasságoknak felbontással kapcsolatos szabályozása az 1868-as törvényekig¹⁰ nem mozdult el a vallásegynylőség irányába, azokban továbbra is a katolikus szentszékek jártak el.

1827-ben, a XXX. törvénycikk értelmében egy bizottság állott fel azzal a céllal, hogy miután meghallgatta a papság, illetve a felekezetek egyházkerületeit, alkosson egy törvénytervezetet a görög nem egyesült, a helvét és ágostai hitvallású reformátusok között kötött vegyes házasságokból eredő válóperek fölötti törvénykezésről, és terjessze a következő országgyűlés elé,¹¹ ám ez a jogalkotási kísérlet is eredmény nélkül maradt.

1844-ben törvénybe iktatták, hogy – a bécsi és linzi békékre visszautalva – a vegyes házasságokat protestáns lelkipásztor előtt is meg lehet kötni érvényesen, az elválás kérdésében azonban nem hozott újat a szabályozás.¹² Fontos azonban megjegyezni, hogy a tervezet eredeti szövege szerint a 14. § úgy rendelkezett, hogy a vegyes házasságokból származó házassági perek esetén az 1790/91. évi XXVI. törvénycikk 16. §-a által rögzített katolikus szentszékek hatásköre nem terjed ki olyan esetekre, amikor a házasságkötés idején protestáns vallású felek egyike a váló per ideje alatt, vagy az elváltást kimondó jogerős ítélet után katolikus vallásra tér át. Az áttérés sem a már meghozott ítéletre, sem a per folyamatára nincs hatással, ugyanakkor a lezajlott per katolikus szentszék előtti újratárgyalása sem követelhető.¹³ Ez a szakasz a törvénycikk végső, szentesített változatába nem került be.

Az 1848-as törvények közül a XX. számon becikkelyezett foglalkozott a vallás kérdésével, azonban a törvényes bevett vallások közötti egyenylőség elvi szintű rögzítésén túl ezúttal sem született e tárgyban előrelépés.¹⁴

1983. 37-38.; POKOLY József: *Az erdélyi református egyház története*. III. kötet. Budapest, Franklin-társulat, 1904, 145.

10 1868. évi LIII. törvénycikk a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonyosságáról; 1868. évi LIV. törvénycikk a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában; 1868. évi XLVIII. törvénycikk a vegyes házassági válóperekről Értékelésükhöz lásd: HERGER (2010) i.m. 230–255.

11 1827. évi XXX. törvénycikk bizottság küldetik ki törvényjavaslat készítésére a görög nem-egyesültek és a mindkét hitvallású evangélikusok között kötött vegyes házasságokból eredő válóperek bírósága tárgyában.

12 1844. évi III. törvénycikk a vallás dolgában.

13 GÓZONY György: *Egyházi törvénykezés Magyar-országban papok, ügyvédek, s perlekedők használatára*. Pest, Beimel Esztergami k. Beimel J., 1841, 76.

14 1848. évi XX. törvénycikk a vallás dolgában.

A magyarországi házassági viszonyok tekintetében így a II. József által kiadott házassági pátens egészen 1853. május 1-jéig, az Osztrák Polgári Törvénykönyv hatálybaléptetéséig irányadó maradt, azonban továbbra is csak a protestáns házasságok esetében.

Az Osztrák Polgári Törvénykönyvet életbeléptető 1852. évi november 29-én kelt nyíltparancs harmadik cikke úgy rendelkezett, hogy a római katolikusokra, illetve az egyesült görög és nem-egyesült görög szertartású személyekre nem kellett alkalmazni a törvény házasságról szóló második fejezetét, tehát az csak a protestáns házaspárok esetén volt irányadó.¹⁵

A protestáns házassági jog 1868. évet megelőző történetét tárgyalva nem kerülhetjük meg az 1859. szeptember 1-jén kelt nyíltparancsot, a Protestáns pátent (Protestantenpatent) sem. A jelentős felháborodást és ellenállást kiváltó jogszabályt Ferenc József 1860. május 15-én kelt „legfelsőbb kéziratában” visszavonta,¹⁶ és újra az 1848 előtti állapotot állította helyre.¹⁷ A pátens a magyarországi házassági bíráskodás szervezeti kereteit teljesen új formában, egyházi bíróságoknak alárendelve kívánta újraszervezni.¹⁸

A nyíltparancs szerint első fokon az „esperességi consistorium,” másodfokon a „superintendentialis consistorium”, harmadik fokon pedig az evangélikus egyházi legfőbb törvényszék járt volna el. Addig, amíg a két református felekezet meg nem alkotja a saját házassági törvényeit, a fent említett szervezetben, az 1852. november 29-én kelt nyíltparancs által meghatározott anyagi jog vonatkozó része és a világi bíróságok eljárásrendje lett volna irányadó.¹⁹ A speciális szabályokat a Leo Thun osztrák vallás- és közoktatásügyi miniszter szeptember 2-án kelt rendelete fejtette ki.²⁰

15 1852-diki november 29-kén kelt császári nyíltparancs, kiható Magyar-, Horvát-, Tótor-szágra, a Szerbvajdaság és temesi bánságra, mely által ezen koronaországokban az 1811-diki június 1-jén kelt általános polgári törvénykönyv több korlátozásokkal s közelebbi határozatokkal behozatik, s 1853-diki május 1-től kezdve hatályba léptetik. *Magyarországot illető országos törvény- és kormánylap*, 1852/24, 211.

16 Ferenc József kézírata magyar nyelven, egész terjedelemben megjelent: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1860/20, 617-620.

17 A Protestáns pátenshez kapcsolódó bécsi folyamatokhoz lásd: HERGER (2010) i.m. 161-184.

18 SZTEHLO (1890) i.m. 34.; ZELLER Árpád: *A magyar egyházpolitika 1847-1894 a vallás-szabadság, a polgári házasság, a katolikus autonómia, az alapok és alapítványok s egyéb egyházpolitikai kérdések történelmi fejlődése hazánkban*. 1. kötet, 1847-1872. Budapest, Boruth Ny., 1894, 217.

19 Császári nyíltparancs. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1859/38. 986-987. VI-VIII. §.

20 BALLAGI Géza: *A protestáns pátens és a sajtó*. Budapest, Hornyánszky Ny., 1892, 3-4. A ren-

1861-ben az országbírói értekezlet által megalkotott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok úgy rendelkezett, hogy a „*magyar polgári anyagi magán-törvények visszaállíttatnak*”,²¹ azonban a házassági joggal nem foglalkozott. A gyakorlat értelmezése szerint ez az jelentette, hogy a házassági jogban a protestánsokra nézve a II. József által kiadott házassági nyíltparancs lett ismételten alkalmazandó.²²

1.2. Az erdélyi házassági bírászkodás közjogi és szervezeti keretei

1.2.1. Az erdélyi házassági bírászkodás közjogi alapjai

Erdélyben, az anyaországi folyamatokkal párhuzamosan, az országgyűlés²³ 1791. évi törvénycikke az „*Approbata Contitutioban*” is rögzített rend visszaállítását deklarálta.²⁴ Minden erdélyi polgári és egyházi felsőbb és alsóbb ítélkező fórumot régi szerkezetében és hatáskörében kellett visszaállítani.²⁵ A házassági pereket illetően a II. József előtti rend visszaállítása az egyházi ítélkezés restitúcióját jelentette. A XXXIV. törvénycikk értelmében a korábban a polgári törvényszékek által meghozott ítéletek érvénye nem szenvedhetett csorbát, a válást kimondó ítéleteket követő újbóli házasságot ezáltal érvényesnek, és az azokban született gyermekeket pedig törvényesnek kellett elfogadni.²⁶ Az LIII. törvénycikk pedig rögzítette a négy bevett vallás „jogaik és szabadságaik, valamint szabad gyakorlásuk” egyenlőségét,²⁷ ugyanakkor az LVII. törvénycikk kimondta, hogy a vegyes házasságból született gyermekek szülei vallását nemük szerint kövessék, az ezzel ellenkező szerződések pedig érvénytelenek.²⁸

delet szövege: A vallás- és oktatásügyi miniszternek 1859. szeptember 2-kán kelt rendelete. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1859/39, 1009-1020.; 40. 1041-1048.; 41. 1069-1080.

21 Ideiglenes Törvénykezési Szabályok, 1. §.

22 SZTEHLO (1890) i.m. 34.

23 A Systematica Deputatio in Ecclesiasticis munkájáról: TRÓCSÁNYI Zsolt: *Az 1790-es évek erdélyi rendi reformmozgalmának történetéhez*. Budapest, ELTE Bölcsész tudományi Kar Kelet-Európai és Nemzetiségi Kutatócsoportja, 1978, 6-46.

24 Approbata Contitutio I. rész I. cikk 3. artikus In: MÁRKUS Dezső – KOLOSVÁRI Sándor – Óvári Kelemen: 1840–1848. évi erdélyi törvények. Budapest, Franklin-társulat, 1900, 10–11.

25 1791. évi erdélyi XXXII. törvénycikk a törvényszékekről általában.

26 1791. évi erdélyi XXXIV. törvénycikk a világi bíróságok előtt tárgyalta házassági ügyekről és a világi bíróságok részéről ítéletileg kimondott elválás után kötött házasságból született gyermekek törvényes állapotáról.

27 1791. évi erdélyi LIII. törvénycikk az Erdélyben bevett négy vallás jogainak, szabadságainak és szabad gyakorlásának egyenlőségéről.

28 1791. évi erdélyi LVII. törvénycikk a vegyes házasságokból született gyermekekről.

A felekezeti házassági bíráskodás rendszere Erdélyben tehát helyre állt, azonban a nagyszámú vegyes házasság kérdése jelentős ütközőponttá vált, ugyanis a fenti törvénycikkek nem tettek említést Mária Terézia 1751. augusztus 19-én kelt rendelkezéséről, miszerint a vegyes házasságokat katolikus pap előtt kell megkötni és elváltatni.²⁹ A katolikus rendek nyomására a trónt éppen elfoglaló I. Ferenc 1792. április 7-én kelt rescriptumával úgy határozott, hogy amíg e tárgyban törvényt nem hoznak, a meglévő törvények parancsa szerint kell eljárni,³⁰ alkalmazandónak ismerve el ezzel a Mária Terézia-féle rendelkezéseket. Ezt követően ugyanezen év augusztus 29-én pedig – a Főkormányzó Tanács azon észrevételére reagálva, miszerint a tárgyra vonatkozó törvények és rendeletek nem egyeznek – úgy rendelkezett, hogy matrimonium mixtum esetén az esketést katolikus papnak kell elvégeznie, az elváltatást pedig a katolikus ítélkező fórumok elé kell vinni.³¹ Pokoly József szerint az uralkodó 1802-ben, 1803-ban és 1805-ben is olyan rendeleteket adott ki, amelyek az áttéréseket és a vegyes házasságokat érintették és kivétel nélkül a katolikus álláspontot tükrözték.³²

Az erdélyi protestáns és unitárius házassági bíráskodás ebben az időszakban zavartalanul folyhatott, Királyföld területén azonban 1798-ban eltörölték az egyházi bíráskodást, és az ágostai hitvallású rendekre ruházták, 1804-ben azonban az egyházi hatóságok visszakapták a törvénykezési jogukat.³³

A vegyes házasságok megoldatlan problémája az 1811-ben ülésező országgyűlésen ismét felvetődött.³⁴ Az itt bemutatott törvénytervezetek egyike – az

29 NEMES István: A vegyes házasságok jogi szabályozásának története az Erdélyi Nagyfejedelemségben 1841 előtt. *Egyháztörténeti Szemle*, 2011/3, 26.; LUKÁCS Olga: A vegyes házasságok jogi feltételei a XVII-XIX. században. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Theologia Reformata Transylvanica*, 2007/1, 53.; BOD Péter: *Házassági törvényrajz vagy a házassági törvényekről való tanítás, melyben a mátkaság, megmásolás és elválás körüli házassági különféle esetek felhozatnak, megvizsgálatnak, és a tudósok véleményeiből, közönséges zsinatok folytáikból és végzéseiből meghatározatnak* (ford., bőv., kiad.: BENKŐ László). Kolozsvár, Kolosvárt az evang. ref. Kollégium betűivel és költségével nyomtatta Barra Gábor, 1836, 139. § 89-90.

30 2797. guberniális szám alatt. *Az erdélyi Nagy Fejedelemség MDCCCIXdik Esztendőről MDCCCXdikre által nyújtatott, és Sz. Jakab havának 9dik napjától fogva Kolosvár városában folytatva tartatott országos gyűlésének jegyző könyve*. Kolosváronn, Nyomtatott a' Réformátus Kollégium Betűivel Török István által, 1811, (a továbbiakban: *Országgyűlési jegyzőkönyv*, 1811.) 780.

31 1811. 7504. guberniális szám alatt. *Országgyűlési jegyzőkönyv*, 1811, 780.

32 1832, 1833, 1834 s 1836-ban az uralkodó megerősítette. POKOLY (1904) i.m. 159, 182.

33 SZTEHLO (1890) i.m. 39.

34 201. ülés, 1811. szeptember 2. *Országgyűlési jegyzőkönyv*, 1811. 778-785.

Erdélyben kimondott teljes vallási egyenlőségre hivatkozva – próbálta meg orvosolni a protestáns felekezetek sérelmeit. A tervezet megoldásként azt ajánlotta, hogy a vegyes házasságokat a házasulandó személy saját vallása szerinti pap által, és mindenkinek a saját vallása szerint kössék meg. Az udvar azonban visszautasította a tervezetet, a házassági bíráskodás pedig a korábban megszabott rend szerint zajlott továbbra is. Az 1811 és 1834 között eltelt újabb rendeleti kormányzási időszak és az említett jogszabály szentesítésének 1837. évi visszautasítása még erőteljesebb tiltakozást váltott ki Erdélyben. 1842-ben az országgyűlésen a rendek követelték, hogy a király orvosolja sérelmüket, az uralkodó és a rendek között azonban nem született egyezés.³⁵

A házassági bíráskodás felekezeti rendszerét Erdélyben az Osztrák Polgári Törvénykönyv bevezetése sem érintette. A kódexet hatályba léptető császári nyíltparancs III. cikke úgy fogalmazott, hogy „[a] törvénykönyv második fejezetében a házassági jog iránt foglalt szabályok, a mennyiben azok a házasság érvényes megkötését s a házasság érvénytelensége iránti tárgyalást, az ágytól s asztaltóli elválást, s a házasság végelválasztását illetik, keresztény vallású, polgári rendű (X. cikk) alattvalóinkra, a hitvallások különbsége nélkül ezen koronaországban nem alkalmazandók”. Fontos azonban, hogy az egyházi ítélkező fórumok hatáskörébe csupán a házassági kötelékek maradtak, a házassági vagyoni jog, illetve a gyermekek elhelyezése és tartása körüli kérdések továbbra is a világi bíróságok hatáskörébe tartoztak, a jogszabályi kereteit pedig az Osztrák Polgári Törvénykönyv jelentette. *„A mennyiben azonban nem a házasság érvényes megkötése s a házasság érvénytelensége, az ágy- és asztaltóli elválás és a házasság végelválasztása jön kérdésbe, tehát tisztán polgári, habár a házasságból származó, de a házassági köteléket magát nem érintő jogügyek merülnek fel, ezekre az általános polgári törvénykönyv szabályai, valláskülönbség nélkül alkalmazandók.”*³⁶

35 NEMES István: Az 1841. évi vármegyei vegyes házassági tiltakozási mozgalom erdélyi dokumentumai. *Egyháztörténeti Szemle*, 2014/1, 24-26.

36 „E szerint tehát feltétlenül érvényesek, a 89–92, 102 és 117. §. s itt azok jegyzeteire utalunk. Polgári rendhez minden honpolgár, a katonai hatóság alá tartozó személyeken kívül (X. cikk) tartozik.” HALLER Károly: *Az általános polgári törvénykönyv, mint ez jelenleg Erdélyben érvényes minden a legújabb időig megjelent és még hatályban levő utólagos rendeletekkel, felvilágosító és utasító jegyzetekkel ellátva*. Kolozsvár, Stein János Kiad., 1865, 6-7.

1.2.2. Az erdélyi református házassági bíraskodás szervezeti keretei

Az 1791-től újra házassági bíraskodási ügyekben is ítélező erdélyi református egyházban – a régi rendnek megfelelően³⁷ – a házasság felbontásának elsőfokú fóruma az egyházmegyei vagy parciális (Dósánál kerületi) zsinat volt, amelynek a házasság megsemmisítését vagy felbontását kimondó ítéletével szemben a perben álló felek rangjára való tekintet nélkül, a közzsínathoz (generalis synodus) lehetett fellebbezni. A közzsínat döntése végleges és jogerős volt a XCIII. kánon alapján.³⁸

A parciális zsinat elnöke az egyházmegye esperese volt, bírái pedig a világi fő- és algondnokok, a parciális zsinat által választott „székező” bírák (assesores), és az egyházmegye papjai. Dósa egyházbiztos összefoglaló munkájában hozzáteszi, hogy a szokásjog értelmében törvénykezési ügyekben „döntő szózáttal csupán a székező bírák lévén felruházva”. Előadó az egyházkerületi jegyző (tractualis nótárius) volt, aki a szokásjog szerint az elnökhelyettesi tisztséget is betöltötte.³⁹ Mindez azt jelenti, hogy a házassági bíraskodás nem rendelkezett külön szervezetrendszerrel, munkáját a parciális zsinat üléseinek

37 POKOLY József: A magyar protestáns házassági jog rövid története, 1786-ig. *Protestáns Szemle*, 1894, 17-29; 100-122; 162-177; 235-251; 305-323.; KOLUMBÁN Vilmos József: *Törvényhozó egyház. Az erdélyi református egyház élete a zsinati végzések tükrében, 17-18. század*. Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2002, 120-125.; SIPOS Gábor: *Református eljegyzések, házasságok és válások az erdélyi traktusok jegyzőkönyveiben*. In: *Ámor, álom és mámor: a szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete*, (szerk.: SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza) Budapest, Universitas, 2002, 105-122.; ILLYÉS Géza: A református esperes és az egyházmegyei kormányzás a 17. és 18. században. *Református Szemle*, 1932, XXV, 179-188.

38 „[...] minden közre hozott tárgyat, mely azon ítélőszék elé tartozik, hűségesen s lelkiismerete sugallata szerint, az egész konzisztóriummal véglegesen döntsön el (mert már innen felsőbb hatósághoz fellebbezni nem szabad, hanem csak a nemzeti zsinathoz azon esetben, ha vallásról, vagy a közszertartásokról folyt a per) s azokat a kerületi jegyző az egyház jegyzőkönyvébe híven írja be. [...]” XCIII. kánon. *Egyházi kánonok melyeket részint a magyarországi, részint az erdélyi régi kánonokból egybegyűjtött s a kor kívánatához képest több másokkal is bővített és kissé jobb rendbe szedett Geleji Katona István az erdélyi igazhitű egyházak püspöke*. 1649. A függelékül a Szatmár-Németiben 1646. évben tartott nemzeti zsinat végzései magyar nyelvre fordította Kiss Áron porcsalmai ref. lelkész s a Szatmári Ref. Egyházmegye esperese, Kiadja a Szatmárnémeti Reform. Egyházmegye, Nyomatott Kecskeméten, Tóth Lászlónál, 1875, 61.; DÓSA Elek: *Erdélyhoni evangelico-reformátusok egyházi jogtana*. Pest, Osterlamm Károly, 1863, 143.

39 DÓSA Elek: *Erdélyhoni jogtudomány*. (III. kötet, Az erdélyi magyar magánjogtan harmadik része, Erdélyhoni magyar pertan) Kolozsvár, Ev. Ref. Főtanoda, 1861, 59-60.

keretei között végezte, a különbséget pedig az jelentette, hogy ezen ügycsoportba tartozó napirendek tárgyalása során meghatározott, szűkebb személyi kör vehetett részt a határozat megalkotásában. Jellemzően 8–10 székezőbírátt választottak. Az egyház közügyeivel kapcsolatos tanácskozásokon minden lelkész érvényesen szavazhatott.⁴⁰

Az udvarhelyi református egyházmegyében a 19. század első felében évente 3-6 alkalommal ültek össze a zsinat tagjai, a gyűléseket különböző településeken tartották, a juratus assessort pedig három évre választották meg.⁴¹ A Hunyad-zarándi egyházmegyében (1810–1815)⁴² a zsinatokat 2-5 alkalommal hívták össze. Mind az udvarhelyi, mind a hunyad-zarándi, vagy dési⁴³ egyházmegyénél megállapítható, hogy az ügyek legnagyobb részét a házassági perek és az ehhez kapcsolódó kérdések tették ki.

Az egyházmegye és ennél fogva minden egyházközség felügyelete az esperest illette, akit a különböző problémák megoldásában a lelkészek által alkotott parciális zsinat segített.⁴⁴

A felsőbb törvényszék a generális vagy közönséges zsinat volt, amely általában évente egy alkalommal ült össze. Elnöke a püspök volt, bírái az esperesek, egyházkerületi jegyzők, a székező bírák és az egyházi főtanács 12 biztosa. Előadók az egyházmegyei jegyzők voltak, a jegyzőkönyvet pedig az egyházi főjegyző (notarius generalis) vezette. Ennek a testületnek a hatáskörébe tartoztak az alsóbb székektől fellebbezett házassági perek is.⁴⁵

Benkő László rögzítette, hogy 1814-ben és 1818-ban az udvar olyan rendeleteket adott ki, amelyek kötelezővé tették, hogy a házassági ügyeket – a régi kánonok utasításával szemben – az udvar részére fel kell küldeni.⁴⁶ Juhász

40 KOLUMBÁN Zsuzsánna: *Az erdélyi református egyházalkotmányi megújulás, különös tekintettel az 1868. évi, egyházmegyékre vonatkozó törvényre*. In: Areopolisz. Történelmi- és társadalomtudományi tanulmányok V. Hargita, Csíkszerda, 2006. 131.

41 KOLUMBÁN Zsuzsánna: *A házasságok felbontásának joga és az erdélyi református egyház a 19. században*. In: MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra: *Jogi néprajz – Jogi kultúr-történet*. Budapest, ELTE, 2009, 448.

42 Buzogány Dezső, Ősz Sádor Előd: *A Hunyad-Zarándi Református Egyházmegye Parciális Zsinatainak végzései*. Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület Misztófalusi Kis Miklós Sajtóközpontja, 2007. 175–236

43 Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár (a továbbiakban: EREL) B7. Dési Egyházmegye Levéltára. Házassági törvényszék jegyzőkönyvei 1769–1895.

44 KOLUMBÁN (2006) i.m. 130.

45 DÓSA (1861) i.m. 59-60.

46 *Megújított egyházi törvénykezdető vagy törvénykezés módját tanító könyv melyet néhai Bod Péter nyomán meg bővítve anyanyelven irt s közhasznu célból kiadott kis*

István megfogalmazása szerint az állam a régi helyzet restaurálásával, újból állami törvények, fejedelmi rendeletek útján igyekezett az egyházi törvényszékek által gyakorolt házassági bíráskodásban biztosítani a katolikus szentszékek befolyását. Az udvar és a katolikus egyház a református házassági bíráskodás „könnyelműségétől” tartva rendeletekkel igyekezett a református ítélkezési tevékenységet korlátozni. „1813-ban királyi rendelet mondotta ki, hogy minden református egyházi bíróság mellett is meg kell szervezni a házasságvédő tisztelet (defensor matrimonii). 1815-ben egy másik rendelet úgy intézkedett, hogy elváltató ítéletet csak a generalis synodus mondhat ki. E rendelet végrehajtásáról szól az 1817. évi dévai zsinat határozata; ahol a felek belenyugodtak a traktuális bíróság ítéletébe, ott azt az illetékes senior csak forma szerint mutassa be a generális zsinatnak.” Ha a felek egyike fellebbezett, akkor ki kellett adni az ügy iratait véleményezésre egy másik esperesnek, és a zsinat tárgyalást tartott az ügyben. 1816-ban kiadott rendelet szerint minden elváltást kimondó ítéletet fel kellett terjeszteni felülvizsgálatra az udvarhoz. Ez a református egyház ítélkezési autonómiájának a korlátozását jelentette, de csak másfél évtizedig volt érvényben, az 1834. évi magyarigeni zsinat megszüntette a *defensor matrimonii* tisztségét és kimondta, hogy a válópereket nem kell az uralkodó elé terjeszteni.⁴⁷

1834-es zsinat úgy határozott, hogy vegyesházassági ügyekben a pernek az alperes vallása szerinti törvényszék előtt kell kezdődnie, a bírácoknak pedig mindenki felett a saját egyháza szerint kell ítélni. A gyakorlatban azonban a bevett vallások számos esetben jogsérelmet szenvedtek el, ha az egyik fél katolikus volt, mivel a szentszékek a saját eljárásrendjüknek megfelelően és anyagijoguk szerint ítéleztek.⁴⁸

2. A református házassági bíráskodás 1868-tól 1895-ig

2.1. A közjogi keretek változása

Az 1866 és 1868 között ülésező, az erdélyi követekkel kiegészült országgyűlésnek megoldást kellett találnia a két jogrendszer összehangolására, és ezen belül a házassági törvénykezésbeli különbségek feloldására. Ehelyütt az országgyűlés

baczoni Benkö László benedeki evangelico református pap. Kolozsvár, Az Evang. Reform. Kollégium betűivel nyomtatta Barra Gábor, 1833, 5.

47 JUHÁSZ István: *Székelyföldi református egyházmegyék.* Erdélyi Tudományos Füzetek, 201. Kolozsvár, Az Erdélyi Múzeum-egyesület kiadása, 1947, 119.

48 LUKÁCS (2007) i.m. 57.; DÓSA Elek: *Erdélyhoni evangelico-reformátusok egyházi jogtana.* Pest, Osterlamm Károly, 1863. 143.

vitáit nem tudjuk részletesen elemezni,⁴⁹ csupán az annak eredményeként született vonatkozó törvénycikkeket, kiegészítve az erdélyi református egyház által megfogalmazott, és a minisztériumnak eljuttatott kívánalmakkal.

Az erdélyi református egyház 1868 június 21. és július 2. között Szilágyssomlyón összeülő közzsinata a vallási dolgokról szóló 1848. évi XX. törvénycikk részletszabályainak megalkotásához saját állásfoglalást fogalmazott meg azzal a céllal, hogy az elkészült dokumentumot a minisztérium részére eljuttassa.⁵⁰ 1868. június 22-én egy bizottságot neveztek ki, amelynek feladata az volt, hogy a már korábban, 1867-ben a vallási és iskolaügyi munkára kiküldött grémium véleményét keresse meg és adja elő.⁵¹ A bizottság tagja volt Szikszai Lajos, Péterfi József, Benkő János és Karácson Mózes.⁵² Öt nappal később, június 27-én a korábban elkészített összegzést – részletesen kifejtett észrevételeikkel együtt – előadták. Az egyházmegyék és a bizottság véleményeinek és javaslatainak meghallgatását követően a közzsinat azzal bízta meg a jegyzőt, hogy az egyházmegyék szervezetére vonatkozó tervezettel együtt terjessze fel a zsinati véleményt az egyházfőtanácsnak, azzal a felszólítással, hogy a következő rendes ülésen tárgyalják meg, ezt követően pedig az egyetemes értekezletre és az egyházfőtanács által kinevezett bizottság tagjainak küldjék meg.⁵³

A vélemény első része foglalkozott a vallásüggyel.⁵⁴ Rögzítette a törvényes vallások közti egyenlőséget, számos elv között kijelentette, hogy a vegyes házasságokat nem szabad meggátolni. Részletesen tárgyalta a vegyes házasságok

49 A kérdést magyarországi szemszögből elemezte: HERGER Csabáné: *A nővértől az állami anyakönyvvezetőig: A magyar házassági köteléki jog és az európai modellek*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2006, 83-85.; NAGY Sándor: *„Engesztelhetetlen gyűlölet” Válasz Budapesten (1850–1914)*. Budapest, Budapest Fővárosi Levéltára, 2018, 118. A témában számos forrást jelentetett meg: ZELLER i.m. 219-477.; Beöthy Zsigmond: *A magyarországi protestáns egyházra vonatkozó összes országos törvények: történelmi, közjogi és gyakorlati jegyzetekkel*. Budapest, Tettey Nándor és Társa, 1876, 155

50 EREL Főkonzisztórium Levéltár. A3. Zsinati és közgyűlési jegyzőkönyvek 1868/69. „Az erdélyi. ev. ref. anyaszentegyház kívánalmai az 1848dik évi vallás és iskolaügyi XXdik t. cikk részletezése tárgyában.”

51 EREL Főkonzisztórium Levéltár. A3. Zsinati és közgyűlési jegyzőkönyvek 1868/13., 69.

52 EREL Főkonzisztórium Levéltár. A3. Zsinati és közgyűlési jegyzőkönyvek 1868/13.

53 EREL Főkonzisztórium Levéltár. A3. Zsinati és közgyűlési jegyzőkönyvek 1868/69.

54 Az I. rész, A vallásügy. 1. §. Az egyház önállósága, s e tekintetben jogköre; 2. §. Az egyház és az állam közti viszony; 3. §. A különböző hitfelekezetek egymáshoz viszonyított viszonya; 4. §. A különböző hitfelekezetek jogegyenlőségéről az állambani álláspont tekintetében.; 5. §. A házassági ügy az államhoz viszonyított viszony szempontjából.; 6. §. A vegyes házassági viszonyok esetében illetékes bíróságról.; A II. rész Az egyházak és iskolák szükségeseinek közállamalmi költségekből fedezéséről.; A III. rész Az iskolaügyről különösön.

megkötésére vonatkozó nézeteit. A dokumentum leszögezte, hogy a házassági ügyek feletti ítélkezés kérdéséről már a 18. század második felétől kezdve számos nézet alakult ki. A két leghangsúlyosabb álláspont az volt, hogy a házassági bíráskodást egyházi vagy világi bírói fórum lássa el. Ahogyan fogalmaztak: „[a] protestánsok, s főleg mi erdélyi protestánsok, nem érezzük a polgári házasság szükségét, mert hitelveink szerint a házasság, bár az életben legfontosabb, a család és így a nemzet fennállására és felvirágzására a legmélyebben beható s épen azért az egyház által megszentelt, de ember és ember között szabad beleegyezéssel kötött szövetség, mely, mint minden emberi szövetség, nagyon természetesen fölbontható, mihelyt alapjaiban hibásnak, a kitűzött cél elérhetésére képtelennek bizonyult”. A házasság fontos kelléke, hogy azt az Isten igéjének hirdetésére a gyülekezet által meghívott, az erkölcsi és vallásos élet „főbb élesztője”, a lelkész előtt kössék meg. Az erdélyi református egyház tehát a polgári házasság intézményének bevezetésével szemben foglalt állást. Kijelentették, hogy a polgári házasságnak nem látják szükségét, a vegyes házasságok esetében azonban megengedhetőnek „nyilvánítják”, felkínálva ezzel egy olyan elvi lehetőséget, hogy a vegyes felekezeti házasságok esetére külön házassági forma, a vallásilag semleges, világi házasság intézménye kerüljön kidolgozásra. A zsinat egyértelműen rögzítette levelében, hogy a házassági ítélkezés jogával élni kívánnak, mivel csak így látják biztosítva, hogy továbbra is református hitelvek szerint menjen végbe. Kijelentik, hogy a magas perköltiségek miatt eddig a házasság felbontása csupán a vagyonos személyek kiváltsága volt. A fő kíváncsi, hogy „a házassági perek a törvények alapján alkotott törvényszékeinken és érvényben lévő törvényeink szerint láttassanak el, és azok perfolyama legkisebbé se nehezítessék”.⁵⁵

A vegyesházassági viszonyossággal kapcsolatban hivatkozási alapnak Bod Péternek a szokásjog útján érvényesülő, a házassági ítélkezés alapjának számító Synopsis juris Connubialis rendelkezését tették irányadónak,⁵⁶ ami szerint a felperes köteles az alperes bírósága előtt megindítani a pert, a hozandó ítélet pedig mind a két félre saját hitelvei és egyházi törvényei szerint legyen meghozva.⁵⁷

Az 1868-ban megalkotott törvények számos ponton találkoztak az erdélyi református egyház által megfogalmazott kívánalmakkal.

A Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályait tárgyaló tör-

55 5. §. A házassági ügy az államhozi viszony szempontjából.

56 220. §. BOD – BENKŐ (1836) i.m. 149-150.

57 6. §. A vegyes házassági viszály esetében illetékes bíróságról.

vény az erdélyi vallási rendszert generális jelleggel, a jogrendszer részeként elismerte. Erdély és a részek minden olyan törvénye elismerésre került, amely „a bevett vallás-felekezetek, egyházak és egyházi hatóságok vallásgyakorlat s önkormányzati szabadságát, jogegyenlőségét, egymás közötti viszonyait, s illetőleg hatáskörét biztosítják”. Ezt a görög-, örménykatolikus, és a görög keleti szertartású egyházakra is kiterjesztették.⁵⁸

A vegyes házassági perekről szóló törvény rendelkezései szerint a házassági köteléki pereket az alperes illetékes bírósága előtt kellett megindítani. Miután a bíróság meghozta az alperesre vonatkozó ítéletét, harminc napon belül hivatalból át kellett tenni az ügyet a felperes illetékes bíróságához, amely ezt követően a felperessel kapcsolatban hozta meg ítéletét. A törvény azt is rögzítette, hogy „[m]indenik félre nézve egyedül saját illetékes bíróságának az illető fél saját hitelvei alapján hozott jogerejű ítélete kötelező”. A második szakasz azt is rögzítette, hogy az erdélyi két evangélikus egyház híveire saját működő egyházi törvényszékei az illetékesek, a két felekezet magyarországi híveinek esetén azonban a világi törvényszékek jártak el továbbra is.

A törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonzosságáról szóló törvény azt is kijelentette, hogy a vegyesházasságok bármelyik fél papja előtt érvényesen megköthetők. A nagy jelentőségű törvény feloldotta az Erdélyben régtől fogva sok visszaélés forrásául szolgáló, a protestánsok által sérelemként kezelt korábbi helyzetet.⁵⁹

A polgári törvénykezési rendtartás a fennálló házassági törvénykező fórumok hatáskörében egyedül a házassági köteléki pereket hagyta. Minden egyéb a házassági viszonyból származó peres kérdést⁶⁰ a polgári bíróságok feladatként határozta meg. A törvény azt is rögzítette, hogy amennyiben egyházi bíróságok nem voltak, abban az esetben – továbbra is – a polgári bíróságok jártak el, ezzel érintetlenül hagyva a Királyhágón innen fennálló rendszert.⁶¹

A Királyhágón inneni protestánsokra vonatkozó házassági bírászkodás részleteit – számos királyi rendelet és egyéb jogforrás mellett⁶² – a „Táblai

58 1868. évi XLIII. törvénycikk Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról, 14. §

59 1868. évi LIII. törvénycikk a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonzosságáról

60 „[...] a születés törvényességének kérdése, a perlekedő házastársak közt a gyermekek tartása és a házassági elválásból felmerülhető vagyoni követelések iránti keresetek [...]” 1868. évi LIV. törvénycikk a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában, 22. §

61 1868. évi LIV. törvénycikk a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában, 36. §

62 SZTEHLO (1890) i.m. 150-153.

gyakorlat” foglalta össze. A Curia és a budapesti Ítélőtábla gyakorlatát rögzítő, utóbbi családjogi tanácsa által összeállított „Házassági szabályzat a polgári bíróságok elé tartozó házassági válóperekben”⁶³ nem volt jogforrás, csupán olyan bírói absztrakt norma, amely a számos hiátus miatt bizonytalan polgári házassági bíráskodás fejlesztését szolgálta.⁶⁴

Fontos megemlíteni, hogy Magyarország és Erdély közjogi egyesülését követően 1881-ben a református egyházkerületek uniójára is sor került. Problémát jelentett, és az esetleges egyházkerületek közötti feszültségeknek is melegágya lehetett a házassági bíráskodási rendszerek közötti eltérés. Pokoly József úgy fogalmazott, hogy „[...] a házassági bíráskodás jogának tényleges gyakorlata volt a Királyhágón inneni és túli testvérek egyházi viszonyaiban a leglényegesebb különbség”.⁶⁵

Ezt a helyzetet az 1882-ben megalkotott egyházalkotmány úgy oldotta fel, hogy az „általános határozatok” című részben az egyházi törvényhozás kapcsán rögzítette, hogy az „erdélyi egyházkerületnek az AC. és CC. I. részében és az 1691. évi Leopoldinum diploma 2. 3. pontjaiban biztosított joga, és a többi százados külön állás folytán kifejtett alkotmányos szervezete, érintetlenül hagyatik és részére föntartatik, hogy alkotmányát jövőben is a képviseleti rendszer elveivel összhangzóan tovább fejleszthesse; kötelessége lévén a teendő módosításokat az egyetemes konventnek, illetőleg a zsinatnak bejelenteni”. Ugyanakkor le is szögezték, hogy ez az erdélyi egyházkerületnek csupán belügyeire vonatkozik, az egyház alkotmány el nem térő részei kötelezőek, az öt egyházkerületet „egyetemes érdeklő ügyekben” a zsinat az erdélyi egyházkerületre is kötelező erejű döntést hozhat.⁶⁶

Ezt követően már 1883-ban bizottságot állított fel a konvent, hogy készítse el egy javaslatot a magyarországi házassági bíráskodás felállításáról. A munkálatok azonban nehezen haladtak, majd megszakadtak, ugyanakkor a felekezeti házassági törvénykezés fontos cél maradt.⁶⁷

63 SZTEHLO (1890) i.m. 280-292.

64 SZTEHLO (1890) i.m. 152.

65 POKOLY (1904) i.m. 214.

66 9. §. TÓTH Sámuel: *Egyházi törvények az evangéliom szerint reformált magyarországi keresztyén egyházban*. Debreczen, Városi könyvny., 1882, 3.

67 TÓTH Sámuel: *A Magyarországi Reformált Egyház Egyetemes Konventjének Jegyzőkönyve*. Kolozsvár, 1883. szeptember 12-17-ig. Debreczen, Városi Könyvnyomda, 1883, 47.

2.2. A házassági törvényszékek felállítása

Az egyházszervezet átalakítása már a 19. század első felében több alkalommal felmerült, a megvalósítás azonban elmaradt.⁶⁸ Az 1860-as év elején történő politikai enyhülés teremtette meg elsőként azt a közjogi helyzetet, amelyben reform reális cél lehetett. Elsőként az egyházközségi szint megreformálására került sor, a presbitérium újjászervezéséről szóló tervezetet az 1861-es sepsiszentgyörgyi zsinat fogadta el.⁶⁹ Az egyházmegyéek átszervezése már ugyanezen zsinaton felvetődött, az időközben bevezetett provizórium miatt azonban a munkálatok csak 1864-ben folytatódhattak. A kolozsvári zsinaton a tervezet elkészítésére kiküldött bizottság amellet foglalt állást, hogy az egyházszervezet reformját csak fokozatosan lehet megvalósítani, az egyházközségi szintet az egyházmegyeinek kell követnie és csak ezt követően kerülhet sor a konzisztórium átszervezésére.⁷⁰

Az 1868. június 21. és július 2. között Szilágysomlyón tartott közzsinat a szervezeti keretekről szóló tárgyalást az Egyházfőtanács 1867. november 3-4-én tartott teljes ülésén megalkotott tervezetének és az 1867-es közzsinati módosítási indítványainak felolvasásával kezdte meg.⁷¹

A „Szabályok az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház megyéi szervezéséről” című tervezet III. része foglalkozott az egyházi törvényszékekkel. Két elkülönített törvényszéket hoztak létre, az egyik a köztörvényszék, amelynek hatáskörébe a fegyelmi ügyek kerültek, a másik pedig a házassági törvényszék. Mindkét fórum elnöke az esperes, akadályoztatottsága esetén az egyházmegyei rendes jegyző, amennyiben ő sem lenne jelen, akkor a korelnök elnöklete alatt a papi ülnökök közül választanak elnököt.⁷² A házassági törvényszék tagjai a fő- és algondnokok, esperes, jegyző és a director, és a választott papi ülnökök lettek, utóbbiak száma pedig nem lehetett kevesebb négynél, illetve nem lehetett több tíznél. Összeférhetetlenségi ok volt, ha az apa a fiával, testvér

68 LUKÁCS Olga: *Az Erdélyi Református Egyház 19. századi újjászervezése a kálvini egyházszervezet tükrében*. In: Kálvini vonások a magyarok lelki arcán. (szerk.: PÁLFI József) Debrecen–Nagyvárad, Hatvani István Teológiai Kutatóközpont–Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2015, 255-257.; KOLUMBÁN (2006) i.m. 129.; POKOLY (1904) i.m. III. 207-212.

69 LUKÁCS (2015) i.m. 257-259.

70 LUKÁCS (2015) i.m. 260.

71 EREL Főkonzisztórium Levéltár. A3. Zsinati és közgyűlési jegyzőkönyvek 1868/27.

72 EREL Főkonzisztórium Levéltár. A3. Zsinati és közgyűlési jegyzőkönyvek 1868/28. Szabályok az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház megyéi szervezéséről, III. rész, 15. fejezet, A pont. (a továbbiakban: III. 15. A.)

testvérével, ipa a vejével bíraskodott.⁷³

A köztörvényszékekkel közös szabály volt, hogy a törvényszékek ülnökeinek, székbíróinak – ebben a minőségükben a fő és algonokoknak is – esküt kellett tenni.⁷⁴ A székbírónak külön esküformát határoztak meg.⁷⁵

A papi ülnököket általános szavazattöbbséggel három évre választották az adott egyházmegye rendes papjai közül. A világi ülnökök választása az egyházmegye világi képviselői közül ugyancsak általános szavazattöbbséggel három évre történt. Az egyházi törvényszékek esetében egy szigorítást tesz a tervezet, amely szerint lehetőleg az egyházi törvényekben jártas világi ülnököt kell választani.⁷⁶ A szabály csupán az erre való törekvést rögzíti, gyakorlati megvalósulása nem ismert, azokra megállapítást csupán az egyes egyházmegyék világi ülnökeinek prozopografikus gyűjtését követően lehetne tenni.

A javaslat 16. fejezete rögzítette a hatásköri kérdéseket. A házassági törvényszékek „tárgyaként” a házassági pereket, és azzal összefüggő „minden törvényes kérdéseket” jelölték meg,⁷⁷ amely számos kérdést felvet. Az azonos évben születő perrendtartás korábban tárgyalt szűkítő szabálya és az egyházmegyei házassági törvényszékeinek jegyzőkönyvei és a fennmaradt peres anyagok alapján kijelenthető, hogy az ítéletek a házassági kötelezésekre korlátozódtak.

A 17. fejezet szabályozta az egyházmegyei törvényszék összehívásának módját, és az ülések idejét. A törvényszék üléseit az esperes hívta össze, úgy, hogy az ülés megkezdése előtt legalább nyolc nappal minden tagot értesített. A törvényszék rendes ülést – a kánonok értelmében – háromszor tartott egy évben, a zsinatok tartására kijelölt időben. Abban az egyházmegyében, ahol egy negyedik is szükséges - az 1861-ben tartott közzsinat határozata szerint - az is rendes törvényszéki ülésnek megtartható. Amely egyházmegyében ezelőtt quindenalis széket tartottak, azoknak annyiszor kellett egyházmegyei törvényszéki ülést tartani, ahányszor korábban quidentalis széket tartottak.

73 EREL Főkonisztórium Levéltár. A3. Zsinati és közgyűlési jegyzőkönyvek 1868/28. III. 15. B 2.

74 EREL Főkonisztórium Levéltár. A3. Zsinati és közgyűlési jegyzőkönyvek 1868/28. III. 15. C-D.

75 Én N. N. mint ezen egyházmegye székbírója esküszöm az atya, a fiú, és szentlélek istenre, hogy ezen hivatalomban híven eljárók, ítéleteimet minden kedvezés vagy részrehajlás nélkül lélekismeretesen, s a törvények értelmében fogom kimondani, senki szavazatát, véleményét fel nem fedezem, a hozott ítéletet senkinek idő előtt ki nem beszélem, s teljes igyekezettel azon leszek, hogy ezen törvényszéken minden ítéletek a törvény és igazság szerint hozassanak. Isten engem ügysegélyen!

76 EREL Főkonisztórium Levéltár. A3. Zsinati és közgyűlési jegyzőkönyvek 1868/28. I. 8. C.

77 EREL Főkonisztórium Levéltár. A3. Zsinati és közgyűlési jegyzőkönyvek 1868/28. III. 16. B.

A törvényszék akkor hozhatott ítéletet, ha időben kihirdetésre került az ülés és a bírák száma nem volt kevesebb hétnél. Itt nem kellett figyelembe venni a világi és a papi ülnökök arányát, szükség esetén az ülnököket a határozatképesség érdekében annak határáig az esperes a papok közül kiegészíthette. Rendkívüli esetben az esperes a fentebbi számon kívül is összehívhatta a törvényszéket.⁷⁸

A köztörvényszék tagjai semmilyen díjazásban nem részesülhettek, a házassági törvényszék bíráit a gondnokokon kívül azonban a válóperek díjaiból kellett megfizetni.⁷⁹

Az 1868-ban megalkotott egyházmegyékre vonatkozó szabályozás az egyházi vezetés decentralizálására törekedett, ennek módszerét pedig a meglévő intézmények feladat- és hatáskörének pontos meghatározásában, valamint új intézmények létrehozásában látták.⁸⁰

Az 1888. évi erdélyi egyházkerületi törvények kisebb változtatásokkal megújították az 1868. évi szabályzatnak a házassági törvényszékre vonatkozó rendelkezéseit.⁸¹ Változást jelentett, hogy a papi ülnököket ekkor már hat évre választották meg. Új rendelkezés volt, hogy ha az ülésen a tagok páros számmal voltak jelen, hivatalára nézve a legifjabb ülnök részt vehetett ugyan a tanácskozáson, de nem szavazhatott.⁸²

A reformokat egyházi közéleti diskurzus is kísérte. Kolumbán Zsuzsanna összegyűjtve a vonatkozó vita során elhangzott érveket, rögzítette, hogy korabeli kritika tárgyát képezte az ülnökök választásának rendje. A bírálatokban elhangzott, hogy az ülnökök választási módját nem szabályozták megfelelően. Mindössze annyit szolt a tervezet, hogy az ülnökök időnként újraválasztandóak. A kritikus hangok szerint minden évben a tagok egyharmadának újraválasztása lett volna ideális, mert ezáltal biztosítani lehetett volna, az állandó tapasztalattal rendelkezők jelenlétét.⁸³

Az egyházmegyék újraszervezésénél számos hierarchikus vonás megmaradt, annak ellenére, hogy az egyházi élet súlypontjaként az egyházmegyék voltak elfogadva. Ennek okát Lukács Olga abban látta, hogy a legfőbb egyházi vezetésben, a zsinat és a főkonzisztórium között tisztázatlan viták támadtak, ennek egyházmegyei vetületét a hierarchikus elemek jelentették, amelyek pedig folyamatos központosítási törekvést generáltak.⁸⁴

78 EREL Főkonzisztórium Levéltár. A3. Zsinati és közgyűlési jegyzőkönyvek 1868/28. III. 17.

79 EREL Főkonzisztórium Levéltár. A3. Zsinati és közgyűlési jegyzőkönyvek 1868/28. III. 18.

80 KOLUMBÁN (2006) i.m. 133.

81 JUHÁSZ (1947) i.m. 120.

82 KOLUMBÁN (2006) i.m. 136-137.

83 KOLUMBÁN (2006) i.m. 135.

84 LUKÁCS (2015) i.m. 262.

2.3. A kolozsvári református Házassági Főtörvényszék

Az erdélyi egyházszervezet reformjának harmadik lépése az egyház legfelsőbb fórumainak újragondolása volt.

A közzsinat már 1869-ben megalkotott egy tervezetet, amely részletesebben szabályozta az egyházi házassági főtörvényszék működését.⁸⁵ A tervezet harmadik része tartalmazta a bírósági fórumokra vonatkozó szabályokat, amelyek szemlélete és struktúrája sokban emlékeztet az egyházmegyei szabályozás szellemiségére. A „házassági törvényszék” (a feljebbviteli fórumra utaló fő jelző kimaradt) feje a püspök, tagjai az egyházmegyék esperesei és jegyzői, az egyházkerületi közjegyző mint jegyző és a közügyigazgató.⁸⁶ A világi ülnökök tehát kimaradtak volna az egyházi törvénykezésből a tervezet értelmében. Az egyházmegyei szabályoknál látottak szerint az egyházi főtörvényszék üléseit is a közzsinat üléseinek időpontjához kötötték, olyan módon, hogy elsőként a közfőtörvényszék, ezt követően pedig a házassági főtörvényszék üléseit kell megtartani. Rendkívüli főtörvényszéki ülés összehívására a püspök volt jogosult. További részletszabályokat nem rögzítettek, arra az addigi gyakorlat szerinti eljárást tették irányadóvá,⁸⁷ tág teret hagyva ezzel az adott ítélkező fórumnak saját szabályait megállapítására. A tervezet a bírói fórum hatáskörét kizárólag az egyházmegyei házassági törvényszékek által meghozott, és felülvizsgálat miatt felterjesztett házassági ügyek, és azokkal összefüggő kérdések végleges eldöntésében határozta meg.⁸⁸ A bírák javadalmazása ügyében is az addig érvényes szokást jelölték meg követendőnek.⁸⁹

A tervezet és az új egyházalkotmány heves viták tárgyát képezte, amely rendkívül jól tükröződik a korabeli protestáns sajtóban.⁹⁰ Szász Károly az Erdélyi Protestáns Közlöny hasábjain 1871 januárjában közzé tett írása, amelyben a reformokkal kapcsolatos nézeteit ismertette, a házassági törvénykezéssel kapcsolatban megjegyezte, hogy a felekezeti bíráskodás napjai meg vannak számlálva, az állam csupán a katolikus szentszékek eltörlésének nehézsége miatt tartotta azt meg. Bírálja a zsinatot, hogy ezzel a „halálra sententiázott” intézménnyel kapcsolatban erőt próbál akkor demonstrálni, amikor a világi tagokat

85 EREL Főkonzisztórium Levéltár. A3. Zsinati és közgyűlési jegyzőkönyvek 1869/71. Tervjavaslat. Az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház legfelsőbb testületének szervezéséről

86 EREL Főkonzisztórium Levéltár. A3. Zsinati és közgyűlési jegyzőkönyvek 1869/71. III. B. 1.

87 EREL Főkonzisztórium Levéltár. A3. Zsinati és közgyűlési jegyzőkönyvek 1869/71. III. B. 2.

88 EREL Főkonzisztórium Levéltár. A3. Zsinati és közgyűlési jegyzőkönyvek 1869/71. III. B. 3.

89 EREL Főkonzisztórium Levéltár. A3. Zsinati és közgyűlési jegyzőkönyvek 1869/71. III. B. 4.

90 KOLUMBÁN (2006) i.m. 134.

kihagyva, tisztán lelkészekből álló ítélkező fórum létrehozását tervezi. Amikor Szász a főkonzisztórium tizenkét világi küldöttének az ítélkezésre való tényleges hatásáról írt, a főszerkesztő sokat mondóan annyit jegyzett meg, hogy „volt; de be kell vallanunk, hogy csak igen ritkán tiszteltek meg jelenlétükkel”. Nézete szerint tehát a házassági bírósági fórumokon vegyesen kell képviseltetni a világi és egyházi ülnököket.⁹¹ A tervezetet végül a számos bírálat miatt elvetették.⁹²

Szász májusban újabb cikket publikált, amelyben üdvözölte a főkonzisztórium ülésein éppen akkor formálódó új szabályozás jellegét, és hatalmas előrelépésnek nevezte a korábbi állapothoz képest. A házassági főtörvényszékkel kapcsolatban úgy fogalmazott: „[h]ogy a házassági törvényszék szándékolt retrograd lépése, s tisztán papi törvényszékké tétele megbukott: örülök; de hogy a 12 szám fenntartásával a világi elem eddigi kisebbsége megmaradt: nem helyeselhetem.”⁹³

Az újabb, „[a]z erdélyi ev. ref. egyházkerület törvényhozó, kormányzó és ítélő hatóságainak szervezetéről” című tervezetet 1871 júniusában Nagyszébenbe összehívott zsinaton mutatták be. A VIII. fejezet tárgyalta az „Egyházkerületi igazság szolgáltatást,” amely a közfőtörvényszék és a házassági főtörvényszékre vonatkozó új szabályokat tartalmazta. A házassági törvényszék szerkezete egy alpontnyi helyet kapott a tervezetben. „Az egyházkerületi házassági főtörvényszék egybealkotása, egybehívása, tagjai díjazása s minden a házassági ügyekre vonatkozó teendők az eddig fennállott egyházi törvények és szokás szerint intézendők el, azon különbséggel, hogy a közszent zsinatban eddig ez ügyekben is részt vett főconsistoriális biztosok helyett ez után az egyházkerületi közgyűlés választ a maga kebeléből ezen házassági fellebbviteli törvényszékhez mint eddig 12 világi bírót.”⁹⁴

Az elfogadott új egyházszerkezeti törvény hatálybaléptetésének időpontjául végül az 1872. évet jelölték meg.⁹⁵

Az erdélyi református Házassági Főtörvényszék világi bíráinak megválasztását az akkor üléselő zsinaton 1872. augusztus 20-ra tűzték ki.⁹⁶ Nyolc bírót

91 Szász Károly: Az erdélyi ref. anyaszentegyház szervezési kérdéseiről. II. *Erdélyi Protestáns Közlöny*, 1871/2, 15.

92 LUKÁCS (2015) i.m. 263.

93 Szász Károly: Az erd. reform. egyház-kerület új törvényéről. *Erdélyi Protestáns Közlöny*, 1871/21, 172.

94 EREL Főkonzisztórium Levéltár. A3. Zsinati és közgyűlési jegyzőkönyvek 1871/32. VIII. B. 2.

95 EREL Főkonzisztórium Levéltár. A3. Zsinati és közgyűlési jegyzőkönyvek 1871/32. IX.

96 Az erdélyi evang. reformált Egyházkerület Kolozsvárt 1872-dik évi Augustus hó 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. és 26-ik napjain tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. 8. pont
Forrás: <http://documente.bcuculuj.ro/web/bibdigit/periodice/erdelyevangreformaltegyhazkerulet/> (letöltés: 2018. 11. 2.) (a továbbiakban: Egyhkr. közgy. 1872. aug.)

választottak meg az első szavazás alkalmával.⁹⁷ Jól mutatja a reform időszerűségét, hogy annak ellenére, hogy a bíróság létszáma nem volt teljes, a zsinat felhatalmazása alapján azonnal megkezdhette a működését arra hivatkozva, hogy rendkívüli mértékű munka áll előttük.⁹⁸ Az ülészak végén azonban az összes világi bírói helyet be tudták tölteni.⁹⁹

A szabályzat számtalan helyen hiányos volt. Ezt bizonyítja az is, hogy az újonnan megválasztott Bereczki Sándor „maga tájékoztatása véget” azt a kérdést tette fel, hogy milyen időtartamra kapta meg tisztségét. A zsinat határozata szerint „[m] után e kérdésre vonatkozólag a szervezeti törvény V. és VIII. határozottan nem intézkednek, a közgyűlés a szervezeti törvénynek ezen V. és VIII. úgy értelmezi, hogy azok szerént a bírák 5 évi tartamra választandók. Ennek alapján kimondatik, hogy a most megválasztott bírák 5 évi időszakra választattak meg.”¹⁰⁰

A világi bírák számára munkájuk megkezdése előtt esküt kellett letenni,¹⁰¹ amelynek szövegét a zsinat ugyancsak utólag fogadta el.¹⁰²

Az erdélyi protestáns házassági bíráskodás tehát új, a zsinat által elismert szervezeti keretek között folytatódhatott egészen addig, amíg az 1894. évi XXXI. törvénycikk meg nem szüntette Magyarországon a felekezeti házassági bíráskodást.¹⁰³

Juhász a következőképpen összegezte az új polgári rendszert az erdélyi református egyházkerület szemszögéből: „Amikor az egyházi házassági bíráskodás megszűntét eredményező nagy kultúrharc bevégződése után első alkalommal ült össze a magyar református egyház zsinata, tudomásul vette az állami törvényhozó akaratát, s annak szem előtt tartásával alkotta meg az új egyházi törvényeket, de az egyházi házassági bíráskodásról nem mondott le véglegesen.” A következő évtizedekben is a hivatalos álláspont az volt, hogy

97 Egyhkr. közgy. 1872. aug. 25. p.

98 Egyhkr. közgy. 1872. aug. 26. p.

99 Egyhkr. közgy. 1872. aug. 38. p.

100 Egyhkr. közgy. 1872. aug. 39. p.

101 Egyhkr. közgy. 1872. aug. 49. p.

102 Egyhkr. közgy. 1872. aug. 67. p. „Én N. N. mint az erdélyi helvéthitü egyházkerület (házassági főtörvényszékének vagy köz-főtörvényszékének) bírája: esküszöm az Atya-, Fiu- és Szentlélek Istenre, hogy ezen hivatalomban hiven eljárók; ítéleteimet minden kedvezés vagy részrehajlás nélkül lélekismeretesen s a törvények értelmében fogom kimondani: senki szavazatát, véleményét fel nem fedezem; a hozott ítéletet senkinek idő előtt M nem beszélem: s teljes igyekezettel azon leszek, hogy ezen törvényszéken minden ítéletek a törvény és igazság szerint hozassanak. Isten engem úgy segéljen!” A választás menete: Egyhkr. közgy. 1872. aug. 68–70. p.

103 1895. október 1-jén lépett hatályba.

az egyházi bírászkodás csupán „*megszakadt és szünetel*”.¹⁰⁴ Annak ellenére, hogy a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvény bontójoga jelentős mértékben visszatükrözte a protestáns szemléletmódot, illetve épített annak jogintézményeire is,¹⁰⁵ fontos megjegyezni, hogy a református egyház nem volt egységes a kérdésben.

3. Összegzés

A református házassági bírászkodás 19. századi története Magyarországon mindvégig két szálon futott. A Királyhágón inneni területeken meglehetősen hányattatott sorsa jutott, visszaállítani azt sosem lehetett. Számos kérdés azonban tisztázatlan, a sikertelenség okai sem ismertek, a vonatkozó tervezetek a köteléki perek feletti törvénykezési rend szempontjából pedig fehér foltot jelentenek a történetírás számára.

Az erdélyi református egyházkerületben ezzel szemben az ítélkezés azonban a 16. századtól a józsefi házassági pátenis okozta öt éves szünetelést leszámítva folyamatos volt. Számos kérdés megválaszolásra vár még, különösen a házassági főtörvényszék működésére, a többi magyar református egyházkerülethez való viszonyára, illetve a többi hazai felekezettel való bírászkodási együttműködésre vonatkozóan.

104 JUHÁSZ (1947) i.m. 120.

105 Vö: Lásd: HERGER (2006) i.m. 146.; HERGER, Csabáné: Rechtsübernahme oder Rechtsschöpfung im europäischen Geist? Die Schaffung des ungarischen Ehegesetzes im Spiegel der europäischen Rechtsentwicklung, In: STEPPAN, Marcus – GEBHARTDT, Helmut (Hrsg.): Zur Geschichte des Rechts: Festschrift für Gernot Kocher zum 65. Graz, Geburtstag, 2007, 171–173.